

Vitéz Ferenc

Időlámpa, Nagybánya, múlt-jövő és farsang

Szakolczay Lajos könyveiről

Az időlámpa egy olyan szerkezet, amelynek a működéséről azért nem tudtunk eddig semmit, mert magát a szerkezetet sem ismertük. Azt gondoltuk, hogy az idő felosztható múltra, jelenre és jövőre, ebben pedig (ugye –?) semmilyen helye nem lehet a fénynek (amelynek sem múltja, sem jövője nincsen, mert csak jelene van), eredjen bár az a napból, vagy legyen szó mesterséges fényről; legföljebb a megvilágításnak tulajdonítottunk szerepet. A múlt homályából előkeresgélünk a zseblámpánkkal vagy a padláscserepek között átszűrődő poros levegőremegésben valamit, amiről úgy hisszük, hogy fontos lehet, fölemeljük, feltartjuk a fénybe – ha szerencsénk van, akár egy régi lámpást is találhatunk, amelyben aztán beteljesedik legalább egy kívánságunk. Néha egy bevillanó fénysugár eszünkbe juttathatja a jövőt is: az „egyenesen át” vár reánk valamilyen hidegforró fény.

A megvilágítás már nem a véletlen műve, oda kiváló szcenikus kell, aki ismeri a dramaturgia szabályait, aki egyszerre képes a szövegben és a színben gondolkodni, egyszerre látja a mozgást és az aktust, ismeri az okokat és a következményeket. A megvilágítás pedig egyúttal értelmezés is, nyitottá tesz mindent, amit lezártnak vagy befejezettnek hittünk. A megvilágítás (értelmezés) nyomán tudatosul, hogy mit emelek ki, és mit hagyok árnyékban; mit nem veszek észre (vagy nem akarom, hogy mások észrevegyék); hol szeretnék elidőzni a fényvel (mintegy meghosszabbítani a jelent, a pillanatot); illetve hová irányítom a néző figyelmét. (Ez utóbbi pedig már nem pusztán olvasat, hanem olvastatás, azaz: kritika is – vagy ahogyan Szakolczay fogalmaz: „olvasó-próba”.) Amikor egy szcenikus dolgozik a fényvel, számára a fénynek (a megvilágításnak) már nemcsak jelene van, hanem múltja és jövője is: tudja, mi volt a homályban, és mi történik akkor, amikor arra a bizonyos dologra irányul a reflektor; és tudja, hogy a következő cselekvés miként változik pusztán attól drámai aktussá, hogy oda irányul a fény.

Nos, Szakolczay Lajos, a Széchenyi- és József Attila-, Arany János- és Tamási Áron-díjas, a Magyar Köztársasági Érdemrend lovagkeresztjével is kitüntetett irodalmár, kritikus és kultúra-mindenes, egyszerre „szcenikus” és értő-olvasó néző, megalkotta számunkra ezt az időlámpát, tudatosította a megvilágítás jelentőségét. Legújabb köteteinek egyike (hiszen legújabból nála több is van), a 2011–2013 közötti összegyűjtött írásait tartalmazó *Időlámpa* legalábbis ezt üzeni nekünk, s a Kárpát-medence összes kulturális és művészeti stadionját képes bevilágítani a több mint 400 oldalon megjelenő mintegy 160 írásával.

Ha figyelembe vesszük, hogy mindössze három szűk esztendő terméséről van szó, s

fölrajzoljuk a térképre az általa bejárt helyszíneket – Péctől Debrecenig, Gyórtól Békésig, Soprontól Kecskemétiig, Bécstől a Délvidékig, Keszthelytől Hódmezővásárhelyig, Losonctól Kárpátaljáig –, csak csodálkozunk. Hogyan utazhatta be a hetvenes éveket taposó (2016-ban 75 éves) Szakolczay Lajos az egész nagy országot úgy, hogy szinte hetente máshol tűnt föl, hétről-hétre új megnyitóra készült – hiszen a kötetben közölt írások legnagyobb része az általa tartott képzőművészeti megnyitók szerkesztett változata.

Ezeroldalas utazás

Utazása Nagybányától Picassóig tart, mint ahogy előző, 2015-ben a Cédus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó gondozásában megjelent, válogatott művészeti írásait tartalmazó, mintegy ezeroldalas, „terjedelmében és horizontjában is impozáns”, két és fél évtized képzőművészeti írásait egybefogó kötetének címe sugallja. (Már a kötet címe is „elárul valamit abból az irányzatokon túlmutató szellemi készenlétből, amely a szerzőt jellemzi. Aki jobbára a magyar művészettel foglalkozik behatóan – azon belül is a kortárs művészettel –, de ki-kitekint némely külföldi alkotóra, és az egyetemes művészet nagyjainak életútjára, eredményeire is” – olvasható az ajánlásban.)

E. Csorba Csilla, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója szerint Szakolczay Lajos maga is „intézménynek” tekinthető, afféle örökmozgó intézménynek, hiszen ő a magyar kultúra „szárguldó követe” – szinte állandóan mozgásban kell lennie, hogy ilyen, nemcsak tematikájában, hanem földrajzilag is szerteágazó áttekintést tudjon adni művészetünkről, a képzőművészettől a fotóig, a színháztól a zenéig. Ehhez kapcsolódik Bertha Zoltán irodalomtörténész véleménye, mely szerint Szakolczay Lajos „valódi polihisztor; kisebbségi előadó, olyan, aki össznemzeti kritikusként számít”, s igazán sokat tett a magyar irodalom összehangoltságáért. Kódöböcz Gábor irodalomtörténész a 75. születésnapjára portréban úgy fogalmazott, hogy a „gyarmatügyi előadó”, a „szellem mindenese”, „az egyetemes magyar kultúra peregrinus lelkületű apostolaként sajátította el a költői lakozás képességét”, és szerinte is olyan reneszánsz típusú személyiség Szakolczay, aki „hihetetlenül sokirányú érdeklődésével, irigylésre méltóan komplex érzékenységgel, sokféle affinitást ötvöző integratív szemléletmódjával összetéveszthetetlenül egyéni és példaszerűen eredeti irodalom- és művészetkritikus”.

Szakolczay *Nagybányától Picassóig* című munkájának is ott van a helye a legfontosabb kortárs művészetkritikai könyvek között: számos jelentős – azonban nem mindig a rangján kanonizált vagy ’favorizált’ – huszadik századi magyar alkotó szerepel benne, akiről van fontos mondanivalója. (Csak néhány név a sok közül: Aknay János, Illés Árpád, Kohán György, Kondor Béla, Korniss Dezső, Korniss Péter, Mattis Teutsch János, Muzsnay Ákos, Németh János, Prokop Péter, Schéner Mihály, Somogyi György, Sulyok Gabriella, Szalay Lajos, Szőnyi István, Tóth Menyhért. Kiemelten foglalkozik a stílus-

irányzatot teremtő vagy normaképző csoportokkal: Magyar Elektrografikai Társaság, Magyar Keramikusok Társasága, Magyar Plakát Társaság, Patak Csoport, Soproni Képes Céh, Szentendrei Műhely, Vajda Lajos Stúdió stb.)

A nyolc nagy fejezet egyike (Vonalkód) az irodalom és képzőművészet kapcsolódási pontjait tárja föl néhány portré segítségével, közte Nagy Lászlóról mint képzőművészről vagy Kányádi Sándor *Függőleges lovak* című (1968-as) verseskötetének grafikai újragondolásáról szólva. De itt szerepel írása a művészkönyvekről és színházplakátokról, Muzsnay József Attila-adaptációiról. Külön részfejezeteket kaptak a szobrok/szobrászok, keramikusok és textilművészek, a fotográfiai portrék és elemzések. A kötetzáró fejezet két nagyobb tanulmánya egyszerre kortárs nemzeti művészet- és művelődéstörténeti összegzés: Hit, erkölcs, magyarság címmel vizsgálja a szerző a kortárs magyar irodalom és művészet mértékadó vonulatait, a Kányáditól kölcsönzött *Valaki jár a fák hegyén* címmel pedig a szakralitás kérdéskörét járja körbe a kortárs magyar művészetben.

Ez utóbbi esszé bevezető (megválaszolhatatlan) kérdéssorát érdemes külön is idézni: „Isteni, égi, vagy csak annak sugallata? A megváltás reményét hordozó, bűneinktől megfosztó, a személyt és a sorsot – főképpen a kisebbségi létben szenvedőt – kegyelembe részesítő ajándék? Szentséges, írásban, képben, szoborban, zenében mondott szót? Világírányító erő, még a keservek hatalmát nyögőnek is fölszabadító példa? Örökös keresés, a magunkra – és az Istenre – való találás boldogságos gyötrelme? Kozmoszi éhség vagy a föltámadás előtti – mert ég s föld a jászol – riadt pillanat?” – Akárhogyan is van, már pusztán e kérdésekből is látszik, hogy megfogalmazzuk nem a szakkönyvek mögé bújó ítéssz, hanem maga is alkotó ember: költői vénájú és térben-időben, színben és vonalban messze- és mélyre látó, irodalmi értékű esszéket teremtő géniusz.

„Egy dióhéjba beleszorítani a végtelent, botor próbálkozás” – olvasom az esszé utolsó mondatát. Valahogy én is így vagyok ezzel a kis dióhéj-csónaknyivá növekedő recenzióval: hiába kér új és új betűhelyeket – lehetetlen beleszorítani a Szokolczay Lajos által megnyitott végtelent.

Szakrális életbőség

Mégis ki kell emelni – akár a huszonöt év válogatott termését, akár a Ráció Kiadó gondozásában napvilágot látott, három esztendő művészeti írásait összegyűjtő kötetet szemlélve –, hogy Szokolczay soha nem általánosságokban beszél. Nem a sokszor idézett művészi igazságokat aktualizálja egy-egy alkalmi produkcióra, hanem olyan keresztmetszetet kínál, amelyet a távlatos megállapítások, a mélybe hatoló olvasatok és a mikroelemzések egyaránt hitelesítenek, észrevételeit az egyedi teszi időben is szélesebbé avagy mélyebbé. Sőt, nem is csak az egyéni alkotók produkcióival foglalkozik, hanem föltárja a hagyományba ágyazottság vagy a couleur local, a mediális megszólításokkal

küzdő későmodern művészet és az egzisztenciális válaszkényszerszerek sajátosságait és egymáshoz való viszonyát; az egyént és a csoportot (önálló alkotót és művészeti társulások) egyaránt vizsgálja, de még a Hauser-féle művészetszociológiai tételeknek is érvényt szerez, a művészetközvetítő intézmények szerepét értelmezve. Nem véletlenül hívják Szakolczayt igen sűrűn egy-egy kiállítás megnyitására, a művészek és a galériák ugyanis tudják, hogy széles műveltség s megfellebbezhetetlen tudás (tehát igen komoly munka) van minden egyes mondat mögött.

Az *Agria* című folyóiratban Nagy Zita írt kritikai elemző esszét Szakolczay Lajos *Időlámpa* című kötetéről. Ebben megállapítja, hogy a kötet „képtelen képisége nem pusztán abban az evidens okban merül ki, hogy szerzője ténylegesen képzőművészeti alkotásokról nyilatkozik, még inkább abban, ahogy ezekről ír. Regényesen, pedig nem regény, de pemzli pennája sercegve fest, hangja helyenként líraian karcos, és vizuális vitalitással árad szét a papírok póroságán, hogy már-már zengő novellákká avanzsálja a több-mint-tanulmányokat.” A szerző továbbá az irodalom „provinciáiból is gazdagon szüretel” – megannyi (olykor csak jelzésszerűen átemelt, de az asszociatív mezőket jól mozgósító) referencia fedezhető föl a magyar és a világirodalom klasszikus és kortárs alkotóira –, valamint „a textusokban gyakorta fürge zenék verik dallamdobjaikat minden irányból, és ritmusosan robognak, a festék és anyagrétegeken” a legnagyobb zeneszerzők vezélynél.

Szakolczay Lajos időlámpája bevilágítja egész Magyarországot. Persze ez túlzásnak tűnik, mi is korrigáljuk tételünket: csak azokat érinti meg a könyv, akik érzékenyek a fényre. Az sem véletlen, hogy a fénynek (úgy is mint szakralitásnak, Teremtőhöz tartozásnak) általában kiemelt szerepe van az értelmező olvasatokban, lámpáshordozónk ezért nem is vállal el olyan feladatot, ahol nem volna esélye arra, hogy fölfedezze a fényt, amelyből a saját lámpája is táplálkozik.

Szakralis természetéről ír (Gadányi Jenő grafikai apropóján), de az „életbőség” (Raffay István műveinél) vagy a „színgazdag életerő” és az „expresszionista láz” (Simonyi Ernőnél) szintén a túláradó energia titkát vetíti elének. Prokop Péter „világot vallató nyughatatlansága” mögött egyszerre sejlik föl a portré és a korrajz – Prokop művészetéről *A teremtő szeretet világossága* címmel is mélyreható értelmezést kapunk tőle a festő halálának 10. évfordulóján. Kisser Márta műveinek bemutatásánál pedig a csend és a fény (találkozásának) költői erejéről ír, mely ugyanúgy megjelenik a Nap és a Hold viszonyában (üzenetében), mint a spirituális szépség viselkedésében. A szakralitás identitáskonstruáló szerepére utal (Molnár Lászlónál), majd a föld és ég távlatába helyezi a (művészi) létezését (Bácskai Bertalan és Bereznai Péter kiállításáról szólva).

A festőművész „vox humanája” (Balogh László) ugyanúgy üzenetértékű, mint a szent és profán találkozása (Mátai Attila), Haris László fotói ürügyén pedig a szakralitást a szépséggel és erkölccsel – másutt (a szentendrei kortárs művészek kiállításán) az erkölcsöt a hagyománnyal és kifejezésmóddal – kapcsolja össze. Az utóbbi szemle (a szent-

endrei művészet) mértékadó tanulsága és kánonpéldája Szokolczay szerint a többi közt az is, hogy az alkotásokat „úgy tömöríti az esztétika ponyvája alá, hogy érték az értéknek társa, nem pedig kiközösítője lesz”. A normaképzés Bácskai Bertalan templomtárlatán is működik: „átpoetizált paraszti mindenségről” beszél a lámpástartó kritikus.

Másutt a lét anygali derűjéről elmélkedik, illetve a biblikus *Angyali üdvözlet* címet megtartotta Csikai Márta tematikus plasztikai kiállításáról. Szabó Gyula szakrális képeit a groteszk fájdalomában is vallomásos átéléssel mutatja be, majd a szakralitást a sorsvállalással teszi egyenértékűvé (Rieger Tibornál). Fényóázisról ír Sulyok Gabriella művészetéről vallva, külső és belső fényarzenálról Sóváradi Valéria munkáit szemlélve; s nem is csak a fény kapcsolódik össze a hittel, hanem a föld is (Ezüst György és Mihály Gábor munkáin). Illetve (Kőrösi Pap Kálmán képeiről értekezve) a kozmikus látomás illúzióvesztésből fakadó univerzumba tekintését világítja meg, s nem egyszerűen a körfogásról, hanem valamilyen „dinamikus energiavándorlásról” beszél, értő-érző, azonosuló hangon.

A keresztmetszetek (Burai István) persze ugyanúgy foglalkoztatják, mint a „rétegek” (Nagy Borbála Réka) és a „töredékegészek” (Kopócsy Judit); tiszteli az együttgondolkodást (alkotótábori szemlék esetében); izgalommal tekint a határátlépésekre (Richter Sára textilkönyvei, Miklós János kerámiafestményei – de Budaházi Tibor művei szintén alkalmasak a falak lebontásának vizsgálatára: s éppen a falak különböző létminőségeinek megjelenítése által). Az allegorikus kifejezés többretegűségét faggatja (Duncsák Attila maszkos élet-halál táncára vagy Csíkszentmihályi Róbert „maszkos örömjátékára” utalva); Kubinyi Anna és Kun Éva kiállításán pedig, a textilek és kerámiák találkozási pontjait kutatva, a szimbólumok szerepét értelmezi újra. Kubinyi kapu-motívumáról például eszébe jut, hogy az „nem csupán a látatlanul is jelen lévő Krisztust példázza, hanem egy sors, jelen esetben a sokat szenvedett székelység történelmének tükre is”. Bemutatja az ex librisek világát, szól az erdélyi magyar könyvművészetéről (Szivárványos az ég alja); s több írásában kitér a vonal és az anyag kapcsolatára vagy a jelek természetére és művészi viselkedésére.

Szereti Szokolczay a látszólagos paradoxonokat, hiszen már az maga is szellemi kaland, ahogyan fölfejt az ellentmondásokat – például a „mozdulatlanság robbanását” Németh Miklós kiállításán; „ész és bűbáj” viszonyáról fogalmaz meg enciklopédikus képet Gyulai Líviusz grafikáit bemutatva; de az „anyag és szellem” szintén szakrális viszonya foglalkoztatja a Matéria Társaság tárlatán is. „Lehet-e a halott élő: Az anyagnak van-e lelke? Az anyag, lett légyen akármilyen durva (durván megdolgozott), közvetítheti-e a szellem mozgásait? Anyagnak és szellemnek együtt kell-e 'működnie', hogy esztétikailag mérhető produktum – vagyis műtárgy, mint önkifejezésünk, világgyarázatunk foglalatja – létrejöhessen?” – olvassuk költői kérdéseit. Ilyen paradoxon a „valóságálmom” kifejezés használata is (Budaházi Tibornál), illetve a „színharmonizációs kábulat” (Székács Zoltán kiállításán).

Lubickol a humor, az irónia lehetőségeiben (karikaturistákról írva) – sőt, a Bertalan Tivadar kiállításáról szóló írásnak ezt a címet adta: *Humor mint önkifejező boldogságforrás* –; azonban a groteszk sem nélkülözheti a szakrális „ég-föld valóságot” (Csíkszentmihályi Róbert és Szakács Imre zágrábi tárlatáról értekezve). Másutt a humor a drámával találkozik (a kolumbiai Fernando Botero bécsi kiállításáról beszámolva olvashatunk erről), de a portrékarikatúra (Gaál Tibor munkái) is alkalmas nemcsak a stílusparódiára, hanem annak a törvényszerűségnek az újabb bizonyítékát is megkapjuk – melyet pl. Karinthy az *Így írtok ti* sorozatában tett nyilvánvalóvá –, hogy a legnagyobbak nemhogy méltóak a paródiára, de csakis a legnagyobbak méltóak rá.

Összegzésekre is vállalkozik pl. Kondor Béla születésének 80 éves jubileumán, s a „fénygrafikus” mellé állítja a „fényfestőt” is (Egry Józsefet). A zseni természetrajzát „a fényvel áldott, megvert – a fényt valósággal saját természetévé avató” Moholy-Nagy László kiállításán vizsgálja élénk, majd felidézi Kass János gyermekkönyv-illusztrációit (*Fény ácsol színpadot*), illetve bemutatja a Kass-illusztrációkkal megjelent Kiss Benedek-gyermekverskötetet (*Versek, rajzok – fényvel, füttyel*). Deim Pál „archívumáról” szintén a 80. születésnapon beszél; Rippl-Rónai József emlékezetéről a Magyar Festők Társasága által rendezett szekszárdi tárlaton.

Szakolczay mindent lát: egyént és társaságot, reménységet és beteljesült életművet, lát közel és távol, mélybe és magasba – s fontos vonásokat tesz hozzá például nő festőink portréjához is („Az „értelmező” homálytól a mítoszi kiteljesedésig).

Van ideje és ereje látni. Ezért nem alszik ki soha az ő időlámpája.

„Örültek” nézőpontváltó farsangi szolgálata

Emlékszem, amikor 2010 nyarán megjelent az *Agria* folyóiratban a *Debreceni mozaik* összeállítás, a folyóiratnak aztán nyilvános bemutatója is volt a cívisvárosban, kissé meghökkentem a lapbemutató főmunkatársaként részt vevő Szakolczay Lajos megjegyzésén, mellyel az akkor ötödik évébe lépő *Néző • Pont* folyóirat-vállalkozásomat illette: „Te egy örült vagy...” – mondta.

Hamarosan világhossá vált azonban számomra, hogy ez a keresetlen, félmondatos kommentár a legnagyobb dicséretnek egyike volt, hiszen saját magához mérte a Mester a kísérletet. Magához, aki havonta negyvenöt folyóiratot vásárol és olvas, tájékozódását az egészre való rálátásnál nem adja alább, és hiszi, hogy küldetése „az egyetemes magyar művészetet gazdagító tevékenység”, a fővárosin túl a másik Magyarországon s a határon túl is „élő és lüktető értékfolyam” megismerése és továbbadása. A küldetés helyett a szolgálat kifejezést használja, mint a *Korunk farsangja* című kötet ajánlásában fogalmaz: az Illyés Gyula szerinti, „ötágú síp”, az egyetemes magyar irodalom összehangolása az ő szolgálata. Azért is szolgálat a kritikusi munka, mert az „értéktovábbítás” a célja. „Még mindig tenyerebben érzem az áldott emlékü Kós Károly kézfogásának erejét és melegét

– vallja. – Aki arra tanított, hogy az erkölcs is romolhatatlan kő, s ha valaki arra építkezik, megingathatatlan lesz az alap.”

Ha pedig én „őrült” vagyok, amely címkét Szakolczaytól örömmel fogadok, talán ő a legelhivatottabb „őrült” a mai magyar irodalmi és művészeti közéletben – egyik közös barátunk szerint Lajos egy „ufó”, hiszen ember nem képes ilyen szigorú és következetes, mély és szerтеаgázó, poklokot bejáró és csillagokig hatoló teljesítményre. Ezt bizonyítja két új, 2016 végén megjelent kötete is (ezzel az erkölcsre alapozott töretlen munkával nem véletlenül lett „Az év legsikeresebb szerzője”), melyek elsősorban irodalmi (a *Jövőnk a múltunk* című kötet *Gong* fejezetében pedig színházi) tanulmányokat, kritikákat és esszéket (a *Búcsú és siratás* fejezetben pedig emlékező portrénekrológokat) tartalmaznak: a két kötetben összesen ezer oldalon, több mint 200 magvas-velős, érett írást.

„Szépség- és szabadság-példatárnak”, rezdüléseknek nevezte Szakolczay Lajos a nekem szóló dedikációjában a *Jövőben a múltunk* című kötetet. S valóban élénken és érzékenyen rezonál minden szellemi-lelki folyamatra, visszarezdül minden értékre, múltból és jelenből, sajátos ars poeticát fogalmazva meg már a kötetcímben is. Hiszen azokat az érvényes közhelyeket formálja eredeti mondanivalóvá, miszerint múlt nélkül nincsen jövő, mély a múltnak kútja, a múlt meghatározza jelenünket és jövőnket. Szakolczay Lajos nézőpontot vált: nem feltétlenül a múlt tükrében tekint a jövőre, hanem elsősorban a jövőre tekint (a nemzetére és egyénére), tehát a jövő tükrében vizsgálja a múltat. Mit adhat hozzá mindaz, ami megtörtént és éppen most történik, a jövőnkhez? Mivel pedig a jövő mindig a reménység és a hit (nincs jelen vagy múlt idejű hit és remény), a jövő maga az erkölcsi megalapozottságú kultúra, az értékek átadásának eredménye, kiteljesedése, a jövőben fogalmazódik meg a cél, amit el kell érni, s a jövőben – múltunk és jelenünk cselekedetei szerint – élünk tovább, egy küldetéses ember mindig szem előtt tartja a következő pillanatot, évet, évszázadot. (Van azonban egy szójátékos jelentése is a címnek: jövőben, tehát érkezőben van a múltunk, ami azt jelenti, hogy a múlthoz is meg kell érkeznünk, vissza kell menni vagy jönni hozzá; az eljövő múltunk a jövendőben születik újjá.)

Szakolczay egyébként maga is feloldja az értelmezési dilemmát a kötetcímadó esszében (nagyváradi töprengésében a magyar irodalom jövőjéről). „Hogy a múlt akarva-akaratlan hordozza a jövőt, ahhoz nem fér kétség. Ám ahhoz, hogy a jövőbe beépüljenek a múlt értékei, s az elgondolt (tervezett?) jövő arra a sok száz éves hagyományra épüljön, amely biztos alappá válhat a gondolkodás számára is, sokat kell dolgoznunk. Mert a magyar irodalomnak ebben a globalizált s a Gutenberg-galaxisból kitántorogni igyekvő világban csak akkor lesz jövője – akár az olvasási szokások drasztikus megváltozásával is –, ha arra koncentrál, ami századokra visszamenően a hajtómotorja volt: a nemzet szolgálatára.”

Nos, a fenti komoly játék és vallomás tükrében tekint Szakolczay minden múltbéli és jelen eseményére. Így a *Toll* című nyitófejezet élén szerepel a 2013-ban készült esszéje is, *Szárszó élő öröksége* címmel (és az alcímben nemcsak „hetven év zivataros történelmé-

re” utal, de a reményre is). 1943 augusztusának végén, a Soli Deo Gloria nyári telepén rendezték meg a paradigmaticus szellemi-erkölcsi változásokat sürgető balatonszárszói tanácskozást, amelyen a munkás, paraszt és értelmiségi réteg – egyúttal mindannyian a népi irodalom – képviselői a háborús zivatar közepén a jövőt kívánta megalapozni. Ez is a Németh László-i „minőség forradalma” volt, és Szokolczay a disputa (és disputák) egyik fontos tanulságaként fogalmazza meg, hogy semmilyen körülmény között ne hagyjuk magunkat, segít minket „az előresugárzásból ihletet kapó erő”, az imádkozás, a hit és az építés. A hit a vezérgondolata a kolozsvári *Hitel* mai jelentőségét fölmérő esszének is (Hinni és hihetni egymásban).

Ebben a fejezetben vizsgálja az irodalomtörténész az irodalmi értékrendeket, a pályakezdés nehézségei közt és az érvényesülés csábító útvesztőiben, itt is arra figyelmeztetve, hogy a szolgálat segíthet az eligazodásban. Értekezik a Tokaji Írótaborról (kommentárt fűzve az *Eltiltva és elfelejtve* című vitához; egy másik írásában az *Élet és Irodalom* Tokaji Írótabor-vitájához szól hozzá), a mai magyar színház szerepéről, azt is megfogalmazva, hogy a labdarúgáshoz hasonlóan a színháznak is szembe kell néznie azzal, hogy „a rendezőket és színészeket tekintve kihalt egy nagy generáció. Ezeknek a nagyságoknak a kortárs ’nagyok’ szinte nyomukba sem léphetnek” – írta 2007-ben.

Olvasó-próbák

A *Kronosz képzelmek* című fejezetben mások közt Gyóni Géza, Reményik Sándor, Kiss Tamás Jékely Zoltán, Hervay Gizella, Lászlóffy Aladár, Farkas Árpád, Kalász Márton költészetéről olvashatunk, de olvasó-próbáinak fontos része az *Atelier utolsó öt évéről* (2008–2012) vagy Ködöböcz Gábor Kiss Benedek-monográfiájáról írott kritika is. S maga az *Olvasó-próba* fejezetcím is árulkodó – ebben a *Kortárs* folyóiratban 1995-ben és ’96-ban megjelent jó hatvan írást ad közre, csokorba szedett recenziókat, kritikusi éleslátással és önmagát az élménynek átadó átéléssel. Igen nehéz a feladat, csak olyan ember képes a teljesítésére, aki teremtő- és őrzőszellemmel, látó lélekkel van megáldva, hiszen az objektív és szubjektív kulturálisan (tehát az esztétikain túl erkölcsi alapon is) érvényes szintézisét kell megalkotnia – s ha valamit dicsér vagy számon kér, azt egyaránt a féltés és a felelősség jegyében teszi. (Nem kíméletes önmagával sem: pl. A mindenség zenéje című, Bartóknak szentel versantológia színvonalát kifogásolva, saját korábbi, hasonló válogatását is revízió alá veti.)

Az is irigylendő, ahogy Szokolczaynak mindig van új mondanivalója azokról a szerzőkről, akiknek a művével/műveivel már foglalkozott, de az új mű vagy új olvasat újabb felismerésekre sarkallja. Szokolczay Lajos ezekhez az esszéhangú kritikákhoz és ismeretésekhez/értelmezésekhez mindig önmagát adja hozzá, ezzel a legnagyobb és esztétikai és erkölcsi elvárást teljesíti: önmagában teremti újra a művet. Így nem egyszerűen csak azt a Hauser Arnold-féle kritikaelvet teljesíti, hogy segítsen tudatosítani az olvasó-

ban-nézőben az élményt, hanem új életet ad a műnek, s ezzel referenciálisan gazdagítja annak lehetséges értéktartományát.

Ezt az értéktartományt a búcsúportrék is kijelölik. Jól tudjuk, hogy a nekrológ nem tartozik a kritikaműfajok közé, sokkal inkább portrénak tekinthető, szerzőnk azonban maga választotta meg, hogy kiktől búcsúzunk (hiszen maga választotta barátait és érték-mintáit is). A portréíró a gyász perceiben is őszinte, noha a hangja a veszteség fájdalomától lírikusabb, szinte ódai.

Élég csupán néhány nevet említeni, hogy lássuk, az elmúlt négy évtizedben kik és hogyan alakították világlátását és értékszemléletét. Szilágyi Domokos (1938–1976; *Elment egy garabonciás*); Kormos István (1923–1977; *Töredékes sorok*); Bálint Tibor (1932–2002, *Mindenen áttörő szívárvány*); Gion Nándor (1941–2002; *Egy realista álomlátó*); Prokop Péter (1919–2003; *Az ember igazsága*); Sütő András (1927–2006; *Engedjétek hozzá a szavakat*); Határ Győző (1914–2006; „*Megyek megyek ne bántsatok*”); Nagy Gáspár (1949–2007; *Abból a jászolból való*); Lászlóffy Aladár (1937–2009; *Ali a mennybe megy*); Hubay Miklós (1918–2011; *Színház volt az álma, színház az élete*); Monoszló Dezső (1923–2012; „*Mennyre pokolra*”); Deim Pál (1932–2016; *Angyallá változott bábu*); Oláh János (1942–2016; *Pirosát s gyászát*); Csoóri Sándor (1930–2016; *Az ég múzeumában*).

„111” – és a fundamentum

József Attila születésének 2016-ban volt a 111. évfordulója, és ez a rendhagyó jubileum adta az alkalmat, hogy a *Korunk farsangja* című kötetben A világ gyémánttengelye fejezetcím alatt fogja össze József Attiláról szóló írásait, akit Szakolczay „a világ legnagyobb költőjének” tart („az Ódához mérhető mű [...] nem található a világirodalomban”).

A ciklus első kritikája még 1981-ben született, de írt az 1992-ben megjelent összegyűjtött József Attila-versekről (2005-ben pedig az *Összes versek* háromkötetes kritikai kiadásáról). Továbbgondolandó (asszociációs olvasó-próbát) jelentett számára a pszichoanalitikus napló (1993-ból – ugyanebben az évben az „ismeretlen” József Attilát is bemutatta egy félezer oldalas tanulmánykötet apropóján). 2008-ban már Lillafüreden mondott emlékbeszédet a költészet napján, s a műfajok változatosságára utal, hogy legkorábbi írásként bekerült a ciklusba egy 1974-es interjú dr. Fábíán Dániellel (aki a költővel közösen írta a *Ki a faluba* című röpiratot). Értelmezte Muzsnay Ákos József Attila-adaptációit vagy a Magyar Plakát Társaságnak, a Magyar Elektrografikai Társaságnak a költő előtt tisztelgő kiállításait, a művészkönyveket és a román József Attila-illusztrációkat. (A Szabad-ötletek jegyzéke illusztrációit szintén referálta Szakolczay, az extrém szövegnek köszönhető „könyörtelen” rajzi kitarulkozást méltatva, egyúttal a két ülés pszichoanalitikus napló felemás befogadására is utalva.) S további társművészetek is látókörébe kerültek: 2005-ben Varga Kata Merlin Színházbeli József Attila-estjéről, 2015-ben pedig Jelenczki István filmkölteményéről emlékezett meg.

A *Tegnap és ma* című fejezet a Nagy Háború centenáriuma született, a világháborús versek antológiáit szemlélő tanulmánnyal indul, de értekezik a hatvanas évek első felének erdélyi magyar irodalmáról (Kronosz vonagló teste), Hajnal Anna, Határ Győző költészetéről, a prózaíró Kós Károlyról („a balladás lelkületű krónikaíróról”) is. Kós maga volt a csoda – fogalmaz. „A népek – magyar, román, szász – együttélését, a transzszilván gondolatot belső értékévé – életszükségletté – avató valóság-látnok. Az osztrák és francia ősök ivadékaként is az egyik legnagyobb magyar.” Szokolczay aztán Sütő András jellemzéséből bontja ki portréját, mely szerint „a Kós Károly-i próza: kovácsoltkapu-rengeteg; gótikus tornyok harangjainak szólása. [...] Könyvei: akár a templomai, oly szilárd alapzatúak és egyediek a formai zártság, a bástyafalas körülhatároltság védekező állapotában.”

Izgalmas kísérlete „egy tegnapi és egy mai Szent István-dráma” összehasonlítása. Sík Sándor *István király* című drámája (három felvonásos tragédiája) 1934-ben jelent meg, s 1984-ben látott napvilágot Ratkó Józseftől a Segítsd a királyt! A két kiadás között kerek fél évszázad telt el, de micsoda robbanás a Ratkó-dráma a Sík Sándoréval szemben! „Robbanás a nyelvben – a kényes versbeszéd ünnepélyes feszültséget sugall –, robbanás a világlátásban (történelem- és összemléletben) – írja Szokolczay. Noha elismeri a pap-költő István-ábrázolását (Isten küldötte, az igazság megszállottja, a jó szóval és a küzdelemben fogant véres karddal igyekszik összetartani a népet; „virrasztó király”, dinamikus és szellemileg éber; mindvégig öngyötrő fájdalommal kérdez rá az életére), Ratkónál azt emeli ki, hogy az „országépítő” István (ez a karakter Síknál és Kósnál is megvan) a fundamentummal küszködik. „A nemesen szép mesében – hol jobban, hol erősebben – Isten és ember a táj és a történelem bűvöletében egymásra talál. Ratkó drámájában – az üllőn is egyenesíthető az emberi gerinc? – Az igazság két sarka ütközik. [...] Nincsen hős – kicsi és nagy –, aki ne kapott volna ilyen-olyan sebet a várakörönkönyörtelenségét szimbolizáló csaták (forró disputák) alatt.” S mindkét dráma azt üzeni: „– A király meghalt” „– A király él!” (S mennyire találkozik ez a szemlélet – a Sík Sándor-i és a Ratkó-féle ábrázolás egyaránt – Holló László festőművész István- és Koppány-sorozatával! A nemcsak Istennel és a pogány örökséggel, hanem az önmagával is viaskodó István olyan drámai alak, aki egyszerre hős és áldozat.)

Megrendítően átélte, mégis kritikai objektivitással formálta meg Szokolczay a portréját Nagy Gáspárról (Nagy Gáspár hűsége) 2008-ban, egy évvel a költő halála után. Noha a hűség nem esztétikai kategória – figyelmeztet írása elején a kritikus –, Nagy Gáspár költészetét a megélt élet hitelesíti. Egyszerre látni és érezni a versek „élmény-mögöttesét”, az Istenélményt és a magyarságélményt, a benne fogant „szent dühöt”, a szembenézéshez erőt adó hitet, az önkiteljesítő gyötrelmes játékot (hatalommal és besúgókkal), az „egyén szinte kozmikussá növesztett közösségszolgálatát”. S mivel Nagy Gáspár élete és költészete a Kádár-korszak mérgétől is átítatott, a róla való beszéd, illetve a tőle való köl-

teményszó egyúttal a hazugságra és gyilkos bűnre alapozott rendszer kritikája is, akár allegorikus vagy metaforikus, akár nyílt formában.

Ihletett portrét kapunk Csoóri Sándorról (Csóróban a Corvinok gyűrűje), aki a régi és a mai modernséget a nemzetépítés jegyében is ötvözte életművében. Szép csokrot alkot az elemző portré a *Bűvölet s bűvölő* fejezet élén (még mindig a *Korunk farsangja* kötetben) két kritikája Csoóri műveiről (*Forgácsok a földön; Már én se volnék – a Túlnan* című fejezet élén pedig a „beszélgető” Csoóriról olvasunk a negyven év interjúit összegyűjtő kötet apropóján). Megállapítja, hogy Csoóri Sándor remek interjúalany volt: „Félelmek, ilyen-olyan megkötöttségek nem kínozzák, tud és főképp mer is őszinte lenni. Botladozásait, kisiklásait nem mentetegeti...” – „magánbeszéde” hitelessé válik. „... az interjúkban megfogalmazott [...] szöveg történelmi tudata, társadalomképe, meditációs gyakorlata, személyiségjegye ott van a tanulmányokban, versekben, illetve az utóbbi évtizedben ’forgácsoknak’ titulált naplójegyzetekben, lázító hangú publicisztikákban is. A kettő kiegészíti egymást”.

Ír még (mások közt) Kalász Márton, Ágh István, Mezey Katalin, Döbrentei Kornél, Németh Péter Mikola, Szilágyi István, Oláh János, Vasy Géza kötetéről, Árkossy István reneszánsz és barokk portréiról, Duncsák Attila felvidéki magyar festőművészről, Kass János és Juhász Ferenc művészbárságáról, Weöres Sándor és Illés Árpád meghitt emberi és szakmai-művészi kapcsolatáról (a 2013-as Weöres-centenárium kiállítása ürügyén). S ha főntebb méltattuk már Szakolczay Lajos esszéinek (és kritikáinak) költői erejét, lírai átélését és megformáltságát, úgy itt most „költőként” is megjelenik előttünk átirataival: négy palimpszeszt született Kiss Benedek verssoraira, valamint egy öt versből álló szerelmes palimpszeszt-csokor Egyed Emese soraira.

Ha pedig a határátlépéseknél tartunk, a kötetzáró kommentárcsokrot is meg kell említenünk, hiszen Szakolczay sportkönyvekről is ír, illetve a sportot középpontba helyező önéletrajzi esszét: Széchenyi-díjas kritikuskunk a kanizsai bajnokságban számolatlanul rúgta a gólokat, középtávfutó volt – és a sport tanította meg arra, hogy „sosincs veszített játszma!” Hiszen „aki megfeszül, az előbb-utóbb célba ér. Lelkierőt és akaraterőt is adott, hogy a másfajta pályán, akár külső körökön futva is, célba tudjak érni.” – Ezt 2013-ban írta, s egyik vágya máris teljesül: megérte a hetvenötöt, így láthatta a riói olimpiát.

Szakolczay Lajos új könyvei:

Nagybányától Picassóig. Válogatott művészeti írások. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Bp., 2015

Időlámpa. Összegyűjtött művészeti írások 2011–2013., Ráció Kiadó, Bp., 2016

Jövőben a múltunk. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Bp., 2016

Korunk farsangja. Tanulmányok, esszék, kritikák. Magyar Napló Írott Szó Alapítvány, Bp. 2016.

Németh István Péter

További őszi szonettekől

XIII.

Gyerekvers Londonból kapott szüvönírrre

„We all live in a yellow submarine..”

Hallom: do-re-mi s mi-re-do,
S jó egy zöldarany torpedó,
Avagy Balatonalattjáró
Majd értem Akarattyáról.
A víz tükörén akárha
Egy Zeppelinnek az árnya.
Utánam gyerek sem trappol,
Merül arany alkonyatkor.
Nádban szúnyogot sem ver fel,
Pörg pedig ezüst propeller,
És utánam nem kesereg
Pest, Füred, se Bugyberek...
De másképp nyit Shakespeare-mesém:
Londoni busz vár Kenesén...

XIV.

A Malom-tavi szonettekől

Fürge halacskák szerelmes fickándja nyelved,
nagyobb örömet ennél ugyan ki nyerhet?
Artézi kutaknál tisztább forrás szinezüst nyálad,
pisztráng se kereshet különb áramot nála.
Szemben mi uszunk ugyanabban a mederben,
és örvény sem pördíthet rajtunk sebesebben,
ha mélybe ránt valami szíveinknél
is még súlyosabb kolonc - a szenvedély.
Ősz habok izzanak a nyárvégi tavon, hol
minden szín utolszor egyre csak tombol.
Fehér, akárha fürtünk, rajta a tajték,
s hull ránk a fűz arany lombja, majd kék
árnya, hogy párban mindétig, azt hiszem,
maradhat képünk, itt, ez eliramló vizen.

XV.**Mindenszenteki lamentáció**

Nélküled az a kút vagyok, amely váltig
savas esőket s hamu-lúgot gurgulázik.
Az őszi diófa is, mely koromszín sárban
egyre madár nélkül áll holtlápakra váltan.
Nélküled csak egy kismacska vagyok,
ki leszédült levelet hajt mint gombolyagot.
Kinek feledett szőlő-billingnél egyebe sincs:
vagyok felhők mögé nélküled kúszó hegygerinc.
Nélküled sorsfonalam is akárha őszi
ökörnyál fog a hűlő légben tekergőzni.
Honnan tudnám, mi lennék már Nélküled?
Szívem döbben: összaj és üres testüreg.
Vagy nélküled csupán mécs. Reszkető lángú. Mint
kit a gyermek szája is könnyeden elfuvint.

XVI.**Egy Halottak napi falevéltre**

Ki vagy: a puszta szigeten
nem hagytál tengenem.
A városka s körötte a hegyek
mind a Te vállad és öled.
Bedeszakázott szökőkút ekképp:
üres, de koporsóm a Nélküled-lét,
míg tengernyi szeretet árad valóban
a pöttöm-kerek Malom-tóban.
Zubog a vize, mint a szakadatlan
prücsökzene ha nyári csöndbe harsan,
s túlárad valami szívem-vakító fényig,
mikor koromszín cipellőd érik
magasból kerengelő juharlevelek –
vágódva mind vissza vesztett mennyükbe Veled.

XVII.

Egy tapolcai páfrányfenyőre (rögtönzött köszöntés)*Egyetlen élő levélkét**láttunk kettéválva mi?**Vagy kettőt, mik eltökélték:**egynek fognak látszani?*

(Goethe – Kálnoky László fordítása)

Szomorún szemerkélt már november esője.
csöppek csak ablakodon, alig voltunk tőle
még kőhajításnyira, amikor megállított. Tán
mondhattam volna, hogy holt anyám háza ott állt
lányka-korában, ám bombatalálat érte.
A fához szaladtam, maradék lombjából
szív-forma levél ág-hegyen sárgán világolt.
GINGKO BILOBA. Szóltam. És s nyúltam is érte.
Születésemtől az ötvennyolcadik őszben
- élj ezer évig! - találkoztunk végül csak össze.
Kiről verset Goethe írt, nézz ránk e vidéken,
hősökről nevezett kisvárosi téren, add nekem,
hogy akárha kettősnek látszó levélkéd,
egy maradhassak mégis a Kedvessel végképp!

XVIII.

Tapolcai képeslap III. (Ady Endre utca)

Fölötted keret: őszi mennybolt ó-aranya.
Lépted alatt tócsákban tótágast állanak
s akárha egyensúlyukat vesztenék
alig maradt sárgult lombjukkal a gesztenyék.
Patikával szemben vincellérek néhai háza,
homlokán mutatta időnk napóra-pálca,
míg a fallal együtt el nem tűnt a számlap is;
elnyúló kéklő árnya voltam tán magam is.
Úgy szálltak évek el, ahogy a tünde fény
csillant csak gyerekkori bicikli küllős kerekén.
A hajdani szőlőskertek alján bárha
Téged hozna hozzám holnap e járda,
mint ahogy alakod ma is hallottam-láttam
kopogó fekete cipőben és puha piros kabátban.

XIX.**Örök hírnév helyett**

Borús kedvünk volt. Piros esernyőd hiába
húztad föl, permetelt a titkos őszi bánat
megannyi vésett évszámra-névre a tónál.
Mondtam volna: (De alig szóltam. Alig szóltál.)
Holtom után, ne vess, hogy mire vágnék.
Csak viccből persze. Bennem semmi szándék
hogy nevemet panteon falán emléktábla
hirdesse, vagy legyen rólam szobor-fej,
amin poharát zúzza a korhely...
De ha adatna még kéz itt, s e tiéd volna hátra
épp, mely holtomiglan mosná rólam a szutykot,
amit sem más múzsák, sem írástudók se tudtak,
fogadnám, s vég nélkül zengve dicsérném szappanod szép
levendula-setét márványerezetét.

XX.

A szürke akárha ponty, compó a fekete maga:
úsznak a kádban beáztatott zoknik éjszaka,
az utcalámpától kapnak csak némi neonfényt –
ússzanak álmaidban ők, de már mind páronként.
S mint aki szerelmes halak bódulatát követi,
Megleli társát a polcon maradt verses kötet is,
nyitott szárnyú másikat padlóról visszaemelem
hozzá, ígérem, mint madárkát, holnapi reggelen.
Most még hurkát sütök s borospoharam
talpától félhold kél, és egészen olyan pirosan,
ahogy takaródon csillagokkal vereslik
sorban, s mindegyik csupán Terád várt napestig.
ALUDJ! Így suttognám sokszor. Az ágyad peremén:
ALUDJ HÁT! Ded-tiszta szívvel. Én. Ki vén legény:-)

XXI.

*A varjúraj / város felé surrog tova:
hó lesz hamar - / jaj, akinek nincs otthona!*
(Friedrich Nietzsche)

Messze a nyári égbolt már, mely királykék volt
akár kabátkád az ifjúságból, megnyúlt árnyékok
követnek minket, ha őszi sétánkat kezdjük.
De milyen jó, de milyen jó, hogy együtt, együtt, együtt!
Patikával szemben ránk mered egy öreg diófa,
gyermekkorunk mennyét is tartotta, tartja azóta,
utolsó szemén varjak veszekszenek pedig,
aszfaltra ejtik, csontját úgy tördelik.
Mondják, nagy tél lesz, ha ők a városba
jönnek, s korom-szárnyaikat tovább itt mossa
zápor, havas eső: sirállyá nem fehérül egy sem.
Surrogásukat kizártad, s a szoba-csendben
fehér térdeden csisszen csak a fekete harisnya:
lázasodjon fészekként a szív mellkasomba is ma.

XXII.**A fából faragott mondja**

Sok-sok évvel ezelőttről
való vállamon, no lásd,
ez a néked mégis tetsző
rég kicsúfolt bíborpalást.
Koronámat, bár hajítottam
volna el én valahányszor,
fölpróbálnám a kedvedért mostan.
Csak - egy szóval is csupán - szólj!
Sörényem hótalan, ám vendéghaj már,
csapja fejére bárki az első taktusoknál!
Az erdő egyenruhás zenekar. Hangol.
Az évszakok valcerébe kezd. Szólít.
S máris nyiszorognak síró hangon
- hallod-e elnehezült térdem táncos tuskóit?

XXIII.

Pedig már álmaimban is teljesen magam lettem:
laktanyaudvarokon félig kincstári öltözetben
jártam, félig civilben már, a várva várt leszerelés
halasztódott, mintha a néptelen gyakorlótereken és
fasorokban való céltalan császkálásra kaptam
volna csak életfogytot. S volt úgy is az álmokban,
hogy kocsmahősnek találtattam harsány felebarátaim
között, akikkel nincs koccintás, pertu, ám ím
jött idegen lány ilyenkor, aki hajával is betakarna.
Föl-fölebredtem: hol messzibb, hol közelebb a hajnal,
s ébrenlét előtt felfogtam, hogy egy elviselhetetlenebb
világ jó estig, melyben apám, anyám s társam sincsenek.
Majd Te lettél. Ki vagy. Kiért tovább tartanom egybefogva
mégis érdemes gyönyörűn álmodni s valót jövendő napokra.

XXIV.

Álltunk a japáni íves fahidon.
Arcod tüköre arany ikon.
Mintha állt volna idő és a tó.
Pedig folyva folyt. Oly megnyugtató,
ahogy a téiben a langy víz szinte
cipős talpukat átmelengette.
Fölöttünk füzek, zöld-sárga
hajuk lehulló szürkületbe mártva,
s felénk úsztak és tőlünk el ezalatt
piros, narancsszín és kék halak:
Némaságukba már el nem nyelhetik,
féltettem nevetésed gyöngyeit –
és bongott is rájuk szívemig együtt-hangzón
templomtoronyból esteli harangszó.